

Садржаји и перспективе антитерористичке стратегије САД у другом манданту Џорџа Буша – импликације за југоисточну Европу

УДК: 323.285 : 327.88(73)
327.88 : 061.921(73+471)

Др Александар Фатић

Данас је прихваћено становиште да је 11. септембар 2001. означио прекретницу у савременим међународним односима, али и у односу према тероризму.

Из прегледа дефиниција тероризма може се видети да је пре 11. септембра било таквих које су укључивале и моралну компоненту, па се тероризам, у неким случајевима, могао оценити као оправдан. У складу са таквим схватањем САД су креирале своју спољну политику и отворено подржавале поједине државе. Међутим, након 11. септембра САД су повеле борбу светских размера против тероризма. Аутор анализира америчку стратегију антитерористичке борбе и последице које она има по регион југоисточне Европе.

У контексту ове борбе нарочиту пажњу аутор скреће на процес који је Оле Вивер (Ole Weaver) назвао „секуритизацијом“ и који неки теоретичари оцењују као озбиљну претњу савременим међународним односима. Под секуритизацијом се подразумева тенденција политичких субјеката да драматизују неко питање, тако да се чини да оно има апсолутни приоритет. Секуритизација доводи до тога да се борба против тероризма спроводи на свим нивоима и одражава се, у великој мери, и на обичног грађанина. Граница између сфере јавног и приватног тако се помера у корист јавног, чиме се приватност потискује у други план, што индиректно подрива нека основна начела демократије, која су усмерена на заштиту приватне сфере живота. Већ дуже време присутна је тенденција усклађивања спољне политике земаља региона југоисточне Европе са политичком САД. Државе Балкана покушавају да прате САД и придруже се борби против тероризма, али то често чине на недовољно промишљен и продуктиван начин, неприлагођен реалној процени сопствених могућности да конкретно допринесу напорима САД на глобалном плану, при чему проста имитација није увек најбољи начин.

Аутор упозорава да је једино подручје на Балкану на коме заиста постоји опасност од тероризма Косово, а да с њим у вези у светској заједници постоји релативно једнострано виђење ствари, засновано на селективној свести о тероризму. Предстојеће решавање питања статуса Косова и Метохије показатељ у којој мери је и претња од тероризма том на подручју „уграђена“ у пројектовани процес преговарања о коначном статусу.

Кључне речи: тероризам, секуритизација, Балкан, полупериферија, НАТО, редуccionизам, Косово

Основно питање о појму тероризма као одредници спољне безбедносне политике САД

Тероризам као феномен и различити тероризми у светлу моралне (не)прихватљивости политичког насиља

Тероризам је форма политичког насиља чија је специфичност у односу на остале облике политичког насиља, намера терориста да изазову раширени страх, било међу становништвом неке државе, било међу политичким одлучиоцима, и да, наметањем тог страха, изнуде политичке или сродне врсте уступака власти.¹

Тед Хондерих даје врло корисне дефиниције насиља које се крећу од општијег појма насиља ка специфичнијим појмовима политичког насиља и тероризма као форме политичког насиља. У принципу, он насиље дефинише као „употребу физичке силе која повређује, општеђује, нарушава или уништава људе и ствари“.² Политичко насиље је специфично у односу на друге врсте насиља, јер се спроводи „са политичком и, у крајњој инстанци, друштвеном намером“.³

Имајући у виду норме међународног права, политичко насиље се може дефинисати и као „насиље са политичком и друштвеном намером — било да је реч о насиљу унутар друштва које је незаконито, било о насиљу ниског нивоа интензитета између држава или друштава које није у складу са међународним правом“.⁴ Када се критеријуму нелегалности дода и питање о моралној контроверзности политичког насиља, добија се још специфичнија дефиниција: „(Политичко насиље је) насиље са политичком и друштвеном намером, за које се поставља питање о моралној оправданости, било да је реч о незаконитом насиљу унутар једног друштва, било о насиљу нижег интензитета између држава или друштава, које није у складу са међународним правом“.⁵

Тероризам се може специфичније одредити као политичко насиље које задовољава додатни критеријум према којем је то насиље „бар делимично замишљено тако да делује изазивајући интензиван страх код великог броја људи, можда већине становништва“.⁶ Хондерих је, међутим, склон да термине политичко насиље и тероризам користи и као синонине, у оквиру следеће заједничке дефиниције: „Политичко насиље/тероризам обухвата насиље са политичком и дру-

¹ Наведена дефиниција је само једна од многих у савременој литератури. Видети: Ted Honderich, *After the Terror*, Expanded & revised edition, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2003, pp. 89-100. Опширнија анализа саме дефиниције тероризма је дата у књизи Александра Фатића „Шта је тероризам“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, LXXVI, бр. 9, 2004, стр. 339-45.

² Loc. cit, p. 91.

³ Loc. cit, p. 92.

⁴ Loc. cit, p. 93.

⁵ Loc. cit, p. 97.

⁶ Ibid.

штвеном намером, било да је оно замишљено тако да изазива страх или да није, за које се поставља питање о моралној оправданости — било да је реч о незаконитом насиљу унутар једног друштва или о насиљу нижег нивоа интензитета, или пак о рату између држава или друштава, при чему то насиље није у складу са међународним правом“.⁷

Хондерихов начин дефинисања тероризма није једини у литератури, а његов приступ заједничком дефинисању политичког насиља и тероризма могао би се довести у сумњу са тачке гледишта прецизности. Навођење његовог аналитичког метода дефинисања политичког насиља и тероризма би било заморно и непотребно када не би на кључан начин осветљавало значење појмова за наше нормативно разматрање које следи. Наиме, Хондерих има у виду чињеницу да политичко насиље, иако је мотивисано политичком и социјалном намером, дакле тежњом да се произведу политичке и социјалне промене, није исто што и било које социјално насиље. Он јасно наглашава да је политичко насиље појмовно различито од такозваног структурног социјалног насиља, односно насиља које проистиче из таквог социјалног аранжмана који угрожава, нарушава или уништава човека. Хондериховим речима, „(с)труктурно насиље је аранжман који доводи до лоших живота људи“.⁸ Лоши животи, у појмовној матрици којом се он руководи у наведеној књизи, скраћени су животи чији је квалитет смањен, услед политичких притисака, изолације, бомбардовања, „закључаних транзиција“, уцена и политичких експеримената развијених замаља над неразвијеним.

Политичко насиље често настаје управо као одговор на структурно социјално насиље, и један од најзаступљенијих облика таквог политичког насиља управо је оно које је усмерено на то да изазове страх, дакле тероризам. Управо у томе је смисао Хондериховог практичног поистовећивања политичког насиља са тероризмом у општем смислу, јер је основно питање које се у том контексту за њега поставља – питање да ли је политичко насиље, односно тероризам, увек и безусловно морално неоправдано. У току свог аналитичког дефинисања политичког насиља он јасно наводи да је једна од његових особина морална контроверзност, али она сама по себи не значи да ће исход контроверзе увек бити морално негативна оцена. Штавише, он отворено закључује: „(Н)аша дефиниција тероризма не искључује могућност да неки тероризми могу бити оправдани као одговори на оно што се назива структурним насиљем. Управо та теза је кључна поента за разматрање морализаторске реторике о тероризму као апсолутном злу“.⁹

Укратко, тероризам сам по себи није увек и без квалификације за осуду. Постоје примери када је тероризам једини начин супротста-

⁷ Loc. cit, p. 99.

⁸ Loc. cit, p. 100.

⁹ Ibid.

вљања политици која би, иначе, могла довести до потпуног истребљења неког народа или уништења легитимне политичке опције која отелотворује оправдане политичке интересе неке друштvene групе. Покушај да се сваки тероризам сведе на политички криминал једнако је непримерен као што би био и покушај да се свако политичко насиље прогласи, по дефиницији, завређујућим осуде. Насиље, у начелу, заслужује осуду, осим у квалификованим случајевима, а таквих случајева има више него што се то чини на први поглед. Исто тако, политичко насиље, у начелу, није прихватљиво, осим у квалификованим случајевима када би последице прихватања стања ствари коме се могуће одупрети једино политичким насиљем биле горе од последица самог политичког насиља. Коначно, тероризам у начелу није прихватљив, али постоје ситуације у којима је алтернатива још гора. Дакле, не постоји генерални вредносни закључак ни о насиљу у целини, ни о политичком насиљу, ни о тероризму као форми политичког насиља, који би аутоматски био негативан. Он је, у највећем броју случајева негативан, али се мора имати у виду да постоје изузеци.

Другим речима, тероризам је форма политичке борбе оних који су искључени из институционалног система и, према томе, немају могућности да своје политичке циљеве остварују на легитимне и законите начине. Развијене земље света, на челу са САД, годинама су отворено подржавале терористе у земљама у којима није било услова за етничке или политичке мањине да артикулишу своје ставове на задовољавајући начин унутар локалних институција. Подршка авганистанским Талибанима у време совјетске окупације Авганистана, када су се Талибани користили практично истим терористичким средствима каквима се данас користе исламски терористи који се повезују са Авганистаном у акцијама против САД, само је најпознатији пример подршке демократских држава терористичким групама.

Постоји низ других примера, али и случајева такозваног државног тероризма, када је субјект терористичких акција држава. И у тим случајевима нема правила у реаговању развијеног света на конкретне примере државног тероризма. Када је актер државног тероризма био режим Садама Хусеина, који је спроводио драстичне репресалије против курдског становништва Ирака, реакција САД је укључила сатанизацију Ирака. Када је, с друге стране, актер државног тероризма Израел, чије се безбедносне агенције и војска отворено служе атентатима на лидере Хамаса из редова Палестинаца, при чему често страдају палестински цивили, реакција САД, углавном, потпуно изостаје. Свака акција државе која је усмерена на изазивање страха у некој популацији својих грађана, или у њиховој укупној популацији, и на спровођење друштvene контроле, односно контроле њиховог политичког или другог понашања употребом страха од одмазде, при чему је одмазда противна добрим обичајима хумане владавине, аутоматски

се укључује у дефиницију државног тероризма. Стога је тровање курдског становништва отровним гасом, што је учинио Хусеионов режим у Ираку, било државни тероризам, али је исто тако државни тероризам и уништавање приватних возила палестинских лидера ракетама ваздух-земља из израелских хеликоптера у урбаним срединама и са цивилним жртвама. Држава која се бави атентатима на своје грађане, по дефиницији, спроводи тероризам.¹⁰

Избегавајући навођење обимне литературе о појединачним случајевима тероризма у новијој историји, која би ову дискусију учинила егзегетском, а не дискурзивном, размотрићемо појмовне дилеме које могу имати конкретне последице за разумевање политике САД у односу на борбу против тероризма. Потребно је, пре свега, да размотримо практични однос државне администрације САД према наведеним општим закључцима о моралном статусу тероризма, а затим услове који омогућавају да се нека форма тероризма сматра априорно неприхватљивом, или пак сугеришу да том случају треба дати унеколико другачији третман.

Последице терористичког напада 11. септембра 2001. за политичку употребу термина тероризам

После 11. септембра 2001. године многе околности у политичкој рецепцији тероризма су се промениле. Траума после напада отетим путничким авионима на Светски трговински центар у Њу Јорку и на Пентагон довела је до опште хомогенизације свести о тероризму, а само помињање речи „тероризам“ се од тада поистовећује са крајње морално неприхватљивим политичким насиљем. Психолошки, то је разумљиво. Политички, то је опасно. Логички, то је, наравно, неодрживо.

Психолошка реакција америчке администрације на напад 11. септембра имала је своје унутрашњеполитичко и државно-статусно оправдање. Напад је показао нову димензију директне рањивости америчког друштва за коју, очигледно, држава није била спремна и на коју, сходно томе, није могла да одговори. Након напада било је неопходно реаговати на неки начин, а у недостатку оперативно оправданог начина, за просечног Американца и рат је био прихватљива акција. Било је психолошки нужно одговорити силом против неке мете. Било је подједнако психолошки неопходно што пре идентификовати циљ, коме се може приписати кривица за терористички напад. У разматрању неколико могућих циљева, од којих су већина и даље потен-

¹⁰ У савременој литератури постоји и становиште према којем је државни тероризам, у ствари, примарни облик тероризма, а као појам први пут се појавио код Едмунда Берка (Edmund Burke) да означи насиље државе над грађанима. Видети Richard Falk, *The Great Terror War*, Arris Books, Gloucestershire, UK, 2003, p. XIX.

цијалне мете ратног удара, бар на вербалном плану, Авганистан је био најплазибилнија мета. Пре свега, могао се повезати са Осамом бин Ладеном, а напад се уверљиво могао приписати бин Ладену. Затим, у Авганистану су на власти били исти они Талибани, исламски екстремисти и терористи, које је америчка влада посредно и инсталирала на власт путем материјалне и политичке подршке, а чије су екстремне методе обрачуна са политичким неистомишљеницима већ биле добро познате јавности. Коначно, Авганистан је било могуће релативно једноставно разорити ваздушним ударима.

Психолошка мотивација за рат против Авганистана дошла је до изражаја након што је тај рат добијен. После много већег броја жртава рата него што је био број жртава терористичког напада у САД, основни прокламовани циљ рата није постигнут, јер се ни данас не зна да ли је Осам бин Ладен жив (мада се претпоставља да јесте), а његова локација остаје непозната. Упркос високом степену приправности свих безбедносних служби у Европи и Северној Америци, нико не може да тврди да је Ал Каида разорена. Штавише, реструктурисање безбедносних служби се врши према претпоставци да је ова организација, или организације сличне њој, и даље присутна и способна да оперативно делује. Укратко, ратом против Авганистана нису постигнути никакви превентивни ефекти у односу на будуће терористичке нападе попут оних у Њу Јорку и Вашингтону 2001. године. Такође, тим ратом нису постигнути ни ефекти одмазде, јер је одмазда спроведена против бившег савезничког исламистичког покрета, касније режима у Авганистану, а њоме није уништена терористичка мрежа, за коју су кругови унутар администрације САД непосредно након рата почели да тврде да се преселила у Либан, Сирију, Пакистан или Иран. Дакле, ратом против Авганистана постигнути су искључиво психолошки ефекти неке врсте националне катарзе и стварања осећаја да држава, ипак, нешто чини, нешто драстично, што захтева мобилизацију националних снага и ресурса, да би спречила понављање 11. септембра. У стварности, САД ратом против Авганистана нису учиниле баш ништа да спрече нови 11. септембар, што је данас сасвим јасно. Дакле, са психолошког аспекта реакција је била разумљива, а са безбедног, била је сасвим бескорисна. Њене непосредне политичке последице укључиле су нови рат, овог пута против Ирака.

Рат против Ирака покренут је, такође, под вербалним покрићем оптужбе да је Ирак под влашћу Садама Хусеина на неки инхерентан начин склон тероризму, да је то опасна држава за „светски мир“, а да је непосредан доказ те опасности Ирак чињеница да производи и намерава да употреби такозвано оружје за масовно уништавање.

Оружје за масовно уништавање укључује нуклеарно и биолошко-хемијско наоружање. У случају Ирака, САД нису озбиљно тврдиле да Садам Хусеин поседује или да развија нуклеарно оружје, већ

да поседује развијenu индустрију хемијског оружја, које је и користио против Курда у унутрашњим операцијама ирачке војске. Рат против Ирака покренут је из сасвим другачијих разлога од оних који су били узрок рата против Авганистана. У нападу на режим Садама Хусеина САД су се руководиле конкретним интересима САД, пре свега интересом да преузму контролу над производњом нафте у ирачким постројењима и да ставе под контролу стратешки простор Ирака, како би могле још ефикасније да врше политички и безбедносни притисак према Сирији и Ирану. Психолошки неопходан и прихватљив, рат против Авганистана припремио је политички терен за чисто политички и освајачки рат против Ирака, ради пројекције америчких стратешких интереса према потенцијалним опонентима у региону. Пре свега због тога, рат против Авганистана, иако психолошки прихватљив, односно разумљив, био је политички опасан. Он је отворио Пандорину кутију ратничког приступа решавању проблема у међународним односима, уз свесрдну подршку „антитерористичке коалиције земаља“ коју, у суштини, чине само САД и Велика Британија под владом Тонија Блера.

У овом синхроничком тренутку није потребно наводити све бројне реакције које су у САД и Великој Британији уследиле на рат у Ираку. У Британији је премијер чак био предмет посебне истраге о томе да ли је мислио да говори истину када је британску јавност убеђивао да Ирак поседује оружје за масовно уништавање, иако се, након освајања ове земље, показало да нема доказа за такву тврдњу.¹¹ Међутим, те реакције нису отупеле ратничку оштрицу америчке политике „рата против терора“ је постао вербални покривач за политику рата као таквог. Користећи формулацију Хакана Виберга, „појам тероризма у политичкој употреби САД постао је исто толико фиктиван као некада појам комунизма.¹² Некадашња „империја зла“, како је Роналд Реган својевремено назвао Совјетски Савез, у међувремену је нестала, али се касније, захваљујући 11. септембру, појавила нова стигма, нова „империја зла“ – „тероризам“. Начин употребе термина „тероризам“ у овом контексту, наравно, није и не сме себи дозволити

¹¹ У време писања овог текста, у априлу 2005. године, Тони Блер је предмет оштрих напада како конзервативаца, тако и либералних демократа у контексту предизборне кампање, управо због рата против Ирака. Лидер конзервативаца Мајкл Хауард изјавио је за национални радио да је премијер, у току своје владавине „дефинисао само једно стварно политичко питање, и то је питање о рату у Ираку, и чак и у том једном питању он није говорио истину већ је злоупотребавао обавештајне податке“. Лидер либералних демократа изјавио је да је незаконитост рата (овде треба обратити пажњу на Хондерихову рецепцију незаконитости као предуслова за политичко насиље, и на чињеницу да је Хондерих критични члан управо Блорове Лабуристичке странке) кључни и довољан разлог за Блера да оде са власти (изјаве дате за ВВС током предизборне кампање у априлу 2004).

¹² Naakan Wieberg, предавање о томе да ли САД има модел примене силе после краја хладног рата, одржано у Институту за међународну политику и привреду у Београду, 13. априла 2005. године.

да буде осетљив на логичку анализу тероризма, укратко описану на почетку овог текста. Контекст употребе тероризма као оправдања за политику рата у служби стратешких интереса САД захтева да сваки тероризам, без обзира на његове појединачне карактеристике, специфичне околности и могуће алтернативе, буде проглашен за „највећу глобалну опасност“. Тај контекст захтева да, практично, безбедносне агенције прогласе „отворену сезону“ на све тероризме и на све терористе, а да се закони и нормалне гаранције грађанских права, „у случајевима тероризма“, као ванредним и на неки волшебан начин универзално амнестирајућим околностима за евентуалне злоупотребе уобичајених права и слобода грађана од стране државе, пренебрегавају и не примењују.

Морализаторска реторика о тероризму и њен спољнополитички значај

Управо САД и Велика Британија, иако главни актери рата против тероризма, дом су највећем броју противника политике рата међу интелектуалцима и политичким коментаторима. Управо је на територијама САД и Велике Британије постигнут највећи напредак у академској расправи морализаторске реторике, којом се маркетиншки „покривао“ рат још од „случаја Џејми Шеј“ током бомбардовања Србије због Косова 1999. године, преко борбе против тероризма у Авганистану и „спречавања опасног режима да угрози светски мир“ у Ираку, све до најновијих претњи које америчка администрација упућује Сирији и Ирану.¹³

Методолошки посматрано, моралне квалификације које је америчка администрација током последњих година упућивала на рачун режима којима је претила војном агресијом биле су консеквенцијалистичке по структури, осим у случају Авганистана, који је унеколико специфичан. Наиме, напад на Авганистан имао је више или мање отворен карактер одмазде за напад за територију САД 11. септембра. Непосредно после тога, напад на Ирак је већ оправдаван сасвим другачијом структуром моралних аргумената.

Пошто није било никаквих уверљивих аргумената којима би се поткрепила идеја да је Ирак одговоран за 11. септембар, основно тежиште аргумената изнетих у јавности било је на претпостављеним, чак непосредно претећим, *последицама* претпостављене ирачке политике развијања оружја за масовно уништавање. Аргументација изнета у јавности сугерисала је да, уколико САД ништа не учине, предстоје морално неприхватљиве последице, јер ће Ирак, пре или касни-

¹³ Примера ради, видети текст Џејмса Филипса (James Phillips), “Squeeze Out Syria to Build a Free Lebanon”, Executive Memorandum #966, 28 March 2005, www.heritage.org/Research/MiddleEast/em966.cfm.

је, извршити агресију на своје суседе, користећи оружје за масовно уништавање, па ће последице, у смислу изгубљених људских живота, уништене инфраструктуре и нарушене регионалне стабилности бити много теже него што би то биле (тада антиципиране) последице напада на Ирак. Другим речима, режим Садама Хусеина је сатанизован у моралном смислу, пре свега због, како се касније показало, погрешне претпоставке о томе да развија оружје за масовно уништавање. Пошто су претпостављене последице ове хипотетичке политике Ирака биле морално неприхватљиве, то је имплицирало да је морално оправдано напасти Ирак; штавише, да је *морално неопходно* извршити агресију на Ирак.

Морално вредновање које је присутно у овој врсти реторичког оправдања рата полази од претпоставке да се морална вредност радњи састоји у збиру њихових *разумно предвидивих* укупних последица.¹⁴ Уколико последице унапређују стање ствари у односу на алтернативу (непредузимање никаквих интервенција или пак нека друга врста поступања), онда је поступање које производи такве последице морално оправдано. Комплементарно томе, уколико збир разумно предвидивих последица неке политике тежи да угрози опште стање (у овом случају безбедности) у односу на алтернативе, онда је то поступање морално неприхватљиво. Комплетно морално вредновање напада на Ирак било је засновано на погрешним обавештајним подацима, за које се оправдано поставља питање да ли су заиста били резултат неспособности обавештајних служби да открију чињенице или су, као што сматра већина британске јавности, подаци намерно представљени на начин који искривљује њихов прави садржај и закључке које тај садржај сугерише. Анализа актуелних последица рата против Ирака, ако се претпостави да су, имајући у виду тачне обавештајне податке, оне биле, углавном, разумно предвидиве, доводи до закључка да је овај рат био апсолутно морално неприхватљив, управо са оне методолошке тачке гледишта на којој је почивала морална стигматизација Ирака од стране САД пре рата, то јест са консеквенцијалистичке тачке гледишта.

Када се има у виду да је морализаторска реторика о тероризму практично методолошки истоветна реторици о рату против Ирака и да су се, и након моралног фијаска у Ираку, наставили исти аргументи из вашингтонских кругова у погледу опасности од Сирије и Ирана, поставља се и питање о моралном статусу реторике о тероризму. Та реторика је, такође, консеквенцијалистичка, јер подразумева стигматизацију тероризма услед непредвидивости избора његових мета и деструктивности којом се политички ретко нешто заиста постиже (генерална несагласност циљева и средстава употребљених у тероризму, при чему је циљ друштвена и политичка промена која је морално по-

¹⁴ Honderich, loc. cit, p. 62.

жељна, а средство насиље које је морално проблематично и, при томе, углавном, не доводи до постављеног циља у већини случајева).

Консеквенцијалистичка реторика подразумева консеквенцијалистичку процену, па се, у том смислу, поставља питање о консеквенцијалистичком вредновању политике рата против терора као методе супротстављања морално неприхватљивом тероризму. Пошто се ово вредновање руководи одмеравањем суме позитивних и негативних последица, то јест ефективности предузетих мера и њихове „коллатералне штете“, јасно је да такво вредновање производи негативан морални суд о рату против терора. Наиме, досадашње искуство ствара уверљиву основу за „разумну антиципацију“ да ће, и у будућим случајевима таквог ратовања, ефекти у смислу уништења евентуалних терористичких мрежа бити врло лоши, док ће укупни број жртава, количина деструкције и дестабилизујуће последице на регионалне, па и глобалне међународне односе, бити много израженији од саме деструкције коју производи тероризам. Такве закључке једнозначно намећу искуства досадашња два антитерористичка рата у Авганистану и Ираку.

На плану међународног права, консеквенцијалистичко морално резонување је нормативно уграђено у захтев да сва ратна дејства буду „пропорционална“ циљевима који се желе постићи. Дакле, количина „коллатералне штете“ која је условно прихватљива само је онаква количина која је знатно мања у волумену од количине стратешке користи која се остварује, па чак и у овим случајевима постоје озбиљне моралне контроверзе када се ради о озбиљним коллатералним жртвама. Самим тим, сваки конфликт у којем се примењује диспропорционална сила у односу на претњу, попут рата као одговор на терористички напад неке терористичке организације, и у којем су људске и друге жртве далеко бројније и деструкција много обухватнија него жртве тероризма, неприхватљив је са тачке гледишта пропорционалности.¹⁵

Криза консеквенцијалистичког оправдања рата као одговора на тероризам има спољнополитичке последице које нису занемарљиве. Сама чињеница да је за ратну политику одговора на тероризам потребна претходна психолошка припрема, односно стигматизација противника, показује да моралне вредности имају значајну улогу у

¹⁵ Видети одличну анализу Џефри Беста – Geoffrey Best, *War and Law Since 1945*, Clarendon Press, Oxford, 2002., pp. 280–281 и 323–30. У консеквенцијалистичкој етици, пошто се морално оправдање акција састоји у суми њихових разумно предвидивих последица, свака непропорционалност у јачини одговора на насиље, пошто разумно предвидиво доводи до још лошијих и деструктивнијих последица од самог иницијалног насиља, морално је неоправдана. Видети Ted Honderich, loc. cit, p. 38. Усвајање консеквенцијалистичке морализаторске реторике као оправдања за рат утолико више обавезује оне који рат воде да се држе консеквенцијалистичке етике, а то у конкретном случају значи и строго придржавање међународног ратног права које налаже вођење рачуна о пропорционалности.

процени прихватљивих спољнополитичких стратегија у демократским друштвима. Стога се може очекивати да неделотворност ратних наступа против Авганистана и Ирака у односу на терористичку претњу, с обзиром на консеквенцијалистичко објашњење етичких разлога за рат које је рату претходило, доведе до блокирања даљих актуелних ратних акција. То блокирање се већ види из постигнутог компромиса са Сиријом, која је повукла своје трупе из Либана, и САД је нису напале. Претеће спољнополитичко позиционирање САД у односу на Иран је већ само по себи мање преводиво у конкретне сукобе, јер би рат са Ираном био неупоредиво тежи и неизвеснији од рата са Ираком, а његове последице, у смислу не смањења него додатног распламсавања терористичких акција у САД и савезничким земљама, биле би изузетно деструктивне. Ипак, и независно од тих објективних, стратешких калкулација изводивости појединих акција, морална основа за даље агресивне ратове „против терора“ је практично истрошена и она више не представља довољну основу да би се на њој градила било каква будућа ратна политика.¹⁶

„Секуритизација“ Балкана

Према класичној дефиницији процеса који је Оле Вивер (Ole Wæver) назвао „секуритизацијом“, тенденција у савременој политици је да политички субјект драматизује неко питање тако да се чини да оно има апсолутни приоритет. Нешто се представља као егзистенцијална претња: ако ово не решимо, све друго ће бити ирелевантно... На тај начин, политички актер за себе узурпира право да решава питање о коме је реч екстремним средствима, да нарушава уобичајена правила политичке игре.¹⁷ Секуритизацијом се постиже подизање нивоа толеранције јавности на примену екстремних мера, попут рата, све ради решавања „горућег проблема“. На тај начин, после 11. септембра, САД су поставиле проблем тероризма у сам врх светске политике, и практично га дефинисале као проблем број један у међународним односима. Једино тако било је могуће анимирати савезнике и сопствене бираче да подрже ратове против Авганистана и посебно Ирака, као и зveckање оружјем према Сирији и Ирану.

Треба, међутим, поменути још једно значење које је могуће додати термину „секуритизација“. То је значење које би подразумевало да се комплетна политика, у све већој мери, дефинише безбедносним критеријумима, чак и у оним аспектима који немају аутентичан безбедносни набој. Примера ради, развојна питања у вези са консолида-

¹⁶ Haakan Wieberg, loc. cit.

¹⁷ Margarita H. Petrova, “The end of the cold war: a battle or bridging ground between rationalist and ideational approaches in International Relations?”, *European Journal of International Relations*, vol. 9, no. 1, 2003, p. 133.

цијом стања у Босни и Херцеговини, која је под међународним протекторатом, а која и даље пати од озбиљног економског заостајања и практичне парализе читавих делова земље у складу са плановима Високог представника међународне заједнице, добила су нову димензију – димензију тероризма. Уместо да се расправља о томе зашто је централна Босна неразвијена, зашто руралне муслиманске заједнице не добијају прилику да се укључе у опробане пројекте развијања таквих области које су развиле земље ЕУ, попут Холандије, расправља се о томе како је само питање тренутка када ће у централној Босни доћи до обуке терориста.

Нема поузданих индиција да у Босни има тероризма. У муслиманским крајевима остали су муџахедини који су својевремено учествовали у рату на страни Муслиманско-хрватске федерације у време Алије Изетбеговића. Међутим, они су оженивши се Босанкама, добили босанско држављанство и, по свему судећи, баве се више трговином него организовањем терористичких акција. Лако их је контролисати и пратити, јер су њихови идентитети познати, а средине у којима се крећу безбедносно засићене полицијским присуством, присуством обавештајних организација и међународних служби. То су мале и руралне средине које не пружају довољан маневарски простор за прикривене терористичке акције.

Исламизација Сарајева, на пример, сасвим је очигледна. Приоритети босанске владе су дипломатски односи са исламским земљама, што ствара легитимне бриге у погледу начина коришћења средства богатих исламских држава које подржавају развој Босне и Херцеговине.¹⁸ Међутим, та средства је могуће проверити, јер се ради о малој средини. Истовремено, развојна питања је теже решавати и она захтевају новац и јасну развојну стратегију не само влада конститутивних ентитета у Босни, већ и Канцеларије Високог представника, која се, стиче се утисак, више бави селективном економском виктимизацијом и изолацијом појединих делова Босне, зависно од политичких неусугласица (пре свега, у вези са сарадњом са Хашким трибуналом), него развијањем те земље. Наша теза је да и ова врста политике представља тенденцију која би се легитимно могла назвати „секуритизацијом“; дакле, „истина је да је нека област економски неразвијена и да се постављају легитимна питања о улози међународне бирократије у одржавању те заосталости, али оставимо то сада, најважније је то да ту живе, рецимо, муслимани, и самим тим то је потенцијално легло тероризма“. Дакле, питање је преведено у превасходно безбедно-

¹⁸ Проблем у вези са финансирањем тероризма у Босни се, међутим, никако не може описати као исламска финансијска колонизација у циљу стварања финансијске базе за тероризам, што сугерише недавна и утицајна књига Лорете Наполеони (Loretta Napoleoni) *Modern Jihad: Tracing the Dollars Behind the Terror Networks*, Pluto Press, London, 2003, pp. 105–17.

сну сферу, а тиме се, имајући у виду фиктивност безбедносне димензије, само избегава развојно питање. Секуритизација је, у овом смислу, нека врста идеологизације.

Редукционизам политике САД на Балкану на секуритизовано питање о тероризму

Постоји утицајан поглед у америчкој заједници која се бави међународним односима који потврђује секуритизовано гледање на Балкан од стране америчке администрације. Према том становишту, администрација Џорџа Буша нема интереса за балканска питања у оној мери у којој она излазе из домена спречавања ширења терористичких мрежа у региону.¹⁹

Занимљиво је размотрити ову фундаменталну тезу, која, као што ћемо у предстојећем тексту додатно илустровати, заиста дефинише политику Бушове администрације, не само према Балкану, него и према другим полупериферијским политичким зонама.

Термин „полупериферија“ изворно потиче од Имануела Волерстина (Immanuel Wallerstein), а на нашем подручју изучавања међународних односа афирмисао га је Милан Поповић. Полупериферија означава област развоја друштвених институција и технолошких средстава која је таква да не омогућава стабилност и одговарајући стандард, али је довољна да омогући висок ниво друштвених конфликта са разорним последицама за политички систем. То су друштва која су довољно развијена да ратују и спроводе полицијску репресију, прислушкују политичке опоненте и имају ратујући модел вишепартизма на унутрашњеполитичкој сцени, али су недовољно развијена да буду озбиљни учесници у реалној међународној политици кроз решавање глобалних проблема. Постоји, и према Волерстину и према Поповићу, и међународнополитичка, глобалностратегијска димензија полупериферизма, кроз коју велики учесници у глобалној политичкој игри намерно одржавају и перпетуирају динамику и структуру полупериферије као зону политичких експеримената у контексту својих ширих констелација интереса. Године 2002. Волерстин је написао: „Данас су Сједињене Државе суперсила којој недостаје права снага, светски вођа кога нико не следи, а малобројни поштују и држава која опасно клизи у светски хаос који не може да контролише (...) Право питање није да ли америчка хегемонија одумире, него могу ли Сједињене Државе пронаћи начин да са тог положаја одступе елегантно, уз минималну штету по свет и по себе“.²⁰

¹⁹ Morton Abramowitz & Heather Hurlburt, „Can the EU hack the Balkans“, *Foreign Affairs*, vol. 81, no. 5, 2002, pp. 2–7.

²⁰ Цитирано према: Чарлс В. Кегли (Charles W. Kegley) и Јуџин Р. Виткоф (Eugene R. Wittkopf) *Светска политика: тренд и трансформација*, српско издање приредио

Пре свега, нејасно је о каквим се терористичким мрежама на Балкану ради, јер, као што смо већ напоменули, не постоје никакве озбиљне индиције да тероризма у организованом смислу на Балкану уопште има. С те стране посматрано, ограничавање интересовања САД на Балкану на питање превенције ширења таквих мрежа било би идентично искључењу САД са Балкана готово у целини. Такав делимичан губитак интереса, осим инсистирања на испуњавању обавеза које, примера ради, СЦГ има према Хашком трибуналу, сасвим је уочљив у активностима Бушове администрације на Балкану на самом почетку другог мандата.

С друге стране, иако на Балкану, колико је познато, за сада нема организоване терористичке активности, један изузетак затим је Косово, на којем је тероризмом изазван рат, 1999. године, а затим је терористичким акцијама националистичке мотивације, ниског интензитета, постепено протеривано неалбанско становништво. Косово је, поред Босне и Херцеговине, други међународни протекторат на Балкану. Оно је протекторат чак у много директнијем и обухватнијем смислу него што је то Босна и Херцеговина, с обзиром на чињеницу да у Босни и Херцеговини бар постоје органи власти који функционишу, док на Косову УНМИК практично директно спроводи управљање територијом. Зато је провокативна чињеница да је управо Косово жариште тероризма. Ипак, интересовање Бушове администрације заобилази Косово као терористичку област, препуштајући решавање безбедносних питања на Косову европским дипломатским и полицијским напорима.

Америчко учешће у покушајима санирања безбедносних жаришта испољава се, углавном, кроз НАТО, који служи као организациони оквир за мобилизацију ратне машинерије заједно са Великом Британијом и оним савезницима који су спремни да у некој акцији конкретно учествују, али и као специфичан легитимацијски кишобран за акције које су у основи само у интересу САД. НАТО је инструмент онога што Ерик Џонс (Eric Jones) назива америчким „псеудомултилатеризмом“, који се потврђује чињеницом да су САД „деловале саме кад год се, стицајем посебне констелације околности, за то створила прилика“.²¹

Предраг Симић, Центар за студије југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија Министарства спољних послова Србије и Црне Горе, Београд, 2004, стр. 213. Поповићева анализа периферије и полупериферије први пут се појавила у његовом *Жаргону периферије*, Монтенегропублиц, Подгорица, 1994, књизи у много чему иноваторској на нашој интелектуалној сцени, а провокативно посвећеној Дезертерима грађанског рата. Поповић је на више места развијао ове идеје, пре свега у својим збиркама анализа *После хладног рата: балканска постмодерна 2* (Барски летопис, Бар, 1996) и *Политички апартхејд: балканска постмодерна 3* (Монитор, Подгорица, 1997). О тези о употреби полупериферије као зони политичких и безбедносних експеримената видети Aleksandar Fatić & Milan Popović, „NATO expansion and Balkan testing grounds“, *Peace and Security*, Vienna, vol. XXXI, September 1999, pp. 36–42.

²¹ Eric Jones, „Debating the transatlantic relationship: rhetoric and reality“, *International Affairs*, vol. 80, no. 4, 2004, pp. 525–612.

Тезу о псеудомултилатерализму потврђује и стална тензија у вези са недовољном подршком САД за УН, која је 2005. године добила облик отворених захтева конзервативних кругова у САД да се смени генерални секретар УН, Кофи Анан (Kofi Annan). Иако су налази Првог међуизвештаја (објављеног 3. фебруара 2005), а посебно Другог међуизвештаја Независне комисије за испитивање програма УН „Нафта за храну“ оправдавајуће за Кофи Анана (комисија је формирана услед оптужби за лош менаџмент, па и корупцију у врховима администрације УН), њихово објављивање било је обележено конфликтима. Наиме, извештаји су довели до тога да Роберт Партон (Robert Parton) и Миранда Данкан (Miranda Duncan), чланови истражне комисије која је била задужена за испитивање непримереног пословања генералног секретара и његовог сина Коџо Анана (Koko Annan), поднесу оставке.²² Партон је бивши агент ФБИ (Federal Bureau of Investigations). Конзервативни кругови у САД су затражили и да председавајући Независне комисије Пол Волкер (Paul Volcker) поднесе оставку, јер извештаји не дају довољну основу за покретање поступка за смену Кофи Анана.²³ Имајући у виду чињеницу да је у време именовања на место генералног секретара Кофи Анан био управо кандидат САД, јасно је да притисак на њега, било да је основан или неоснован, има и димензију незадовољства улогом УН у мултилатералном устројству међународног институционалног одлучивања о безбедности.

Псеудомултилатерализам Бушове администрације показао се и у низу поступака који се могу анализирати као примери „реалполитике“. Хондерих наводи Бушово одступање од потписаних споразума о контроли емисије штетних гасова.²⁴

С друге стране, сумња кључних кругова одлучилаца у САД у способност Европе да решава безбедносне проблеме на свом подручју је, такође, историјска карактеристика трансатлантске политике. Џејмс Холмс тако закључује да амерички државници сумњају у способност Европе да делује одлучно онда када то околности налажу, и то још од времена Теодора Рузвелта (Theodore Roosevelt), па је, према Холмсовом мишљењу, управо због тога, још 1904. године, Рузвелт изјавио да би САД требало да играју улогу „међународне полицијске

²² Desmond O. Butler & Nick Wadhams, „Two on Oil-for-Food Probe Resign,“ *Associated Press*, 21 April 2005. За Први и Други међуизвештај видети Independent Inquiry Committee into the United Nations Oil-for-Food Program, *First Interim Report*, 3 February, 2005, at <http://www.iic-offp.org/documents/InterimReportFeb2005.pdf> и Independent Inquiry Committee into the United Nations Oil-for-Food Program, *Second Interim Report*, 29 March, 2005, at <http://www.iic-offp.org/documents/InterimReportMar2005.pdf>.

²³ Видети Nile Gardiner, „The Volcker Investigation into the U.N. Oil-for-Food Scandal: Why It Lacks Credibility,“ Heritage Foundation *Backgrounder* No. 1819, 1 February, 2005, и Nile Gardiner, „Time for Paul Volcker To Resign,“ Web Memo #729, <http://www.heritage.org/Research/InternationalOrganizations/wm729.cfm>, 21 April 2005.

²⁴ Ted Honderich, loc. cit, p. 59.

силе“.²⁵ Накнадно је Френклин Рузвелт (Franklin Roosevelt), синовац Теодора Рузвелта, тај став преформулисао, 1940. године, у став да су САД „велики арсенал демократије“, чији основни међународни стратешки циљ треба да буде борба против „гангстерских држава“.²⁶

Наведени став је, наравно, изузетно опасан, јер припрема екстремно секуритизовану моралну подлогу за тоталну глобалну хегемонију САД, пошто представља све што САД учине као напоре снага које се залажу за глобално добро (чак и када се ради о акцијама на граници са чињењем ратних злочине, попут напада на цивиле без сразмерног војног циља који се тиме постиже), а све опоненте САД представљају као виновнике глобалног зла. О фаталности ове врло присутне перцепције сопствене улоге у свету у САД много је писао Ноам Чомски (Noam Chomsky), а и један од данас најчитанијих аутора о савременом тероризму – Ричард Фолк (Richard Falk) има сличан став.²⁷ Амнестија себе самог од кривице за ратни злочин у име претпостављене инхерентне моралне препоручљивости сопствене политике, као агента добра у свету, омогућава проширивање домена допуштеног и у ратним сукобима, а када тај проширени домен укључи нарушавање начела пропорционалности реалних и оправданих војних циљева, с једне стране, и намерног угрожавања цивила, с друге стране, руши се и домен поштовања ратног права и ратни злочин постаје прихватљива политика у име добра.²⁸

Проблем настаје када се однос САД према Балкану редукује на секуритизовану политику, јер онда долази до повлачења конструктивне политике према региону, који се доживљава као културолошки проблематичан, као полупериферија на коју не треба губити политичку енергију. Постоје аутори у САД који заступају овакав став према Балкану и на академском нивоу, попут Бенџамина Барбера (Benjamin Barber), који у свом бестселеру Њу Јорк Тајмса (New York Times), књизи *Jihad vs. McWorld*, пише: „Не постоји земља у средњоисточној Европи или међу бившим совјетским републикама која се показала имуном на инфекцију цихадом, и која због тога није политички и економски страдала. Рађајући се из страха и несигурности, мотивисани неуспесима трапавих и непромишљених покушаја да се западне економске и политичке институције у пакету наметну друштвима која су сасвим неприпремљена да их приме, процветало је мноштво малих, али токсичних цихада, остављајући регион практично без уверљивих

²⁵ Према Whitney Shepardson, „The United States as an arsenal of democracy“, *Proceedings of the Academy of Political Science*, vol 19, no. 3, 1941, p. 36.

²⁶ Према L. Rogers, „Making a democratic government effective in crisis“, *Proceedings of the Academy of Political Science*, vol. 19, no. 3, 1941, p. 68. Видети такође Емилиан Кавалски, „The Balkans after Iraq ... Iraq after the Balkans. Who's Next?, in *Perspectives on European Politics and Society*, vol. 6, no. 1, 2005, pp. 103–27, посебно pp. 105–6.

²⁷ Видети Noam Chomsky, *Rogue States: The Rule of Force in World Affairs*, Pluto Press, London, 2000; Richard Falk, *The Great Terror War*, Arris Books, Gloucestershire, UK, 2003.

²⁸ Видети Best, *War and Law*.

успешних прича о транзицији“.²⁹ Барбер чак не признаје да су Чешка Република и Словачка избегле циад и да представљају „успешне приче“.³⁰

Определујући се за редукционизам заснован на културним стереотипима, попут описаног Барберовог закључка, Бушова администрација се, практично, искључује са Балкана, осим у репресивном смислу полицијског надзора над могућим расадником тероризма кога нема. Та чињеница се види из постепеног повлачења НАТО-а, у интервентном смислу са Балкана, пре свега у Босни и Хрцеговини, у којој је стабилизациона мисија трупа СФОР-а поверена ЕУ, а и на Косову постоје тенденције да Европљани преузму кормило даљег надзора над безбедношћу ове територије недефинисаног статуса. Пошто је НАТО легитимацијски кишобран за амерички псеудомултилатерализам, дакле за фактички унилатерализам спољне политике САД, његово повлачење, логично, имплицира недостатак даљег „дубинског интереса“ САД за неки регион. То повлачење са Балкана изазива неку врсту страха у круговима политичких одлучилаца, али и аналитичара у Европи, па су неки од њих распламсавање кризе на Косову дочекали са неком врстом олакшања, пре свега због очекивања да ће ова криза поново фокусирати пажњу САД на Балкан, и да ће САД помоћи региону да настави са транзицијом и демократизацијом. Зато је Владимир Глигоров и могао да примети да је „рат на Косову 1999. године за Балкан еквивалент догађајима 1989. године за средњоисточну Европу“.³¹

Импликације ратничке антитерористичке стратегије САД за Балкан

Имајући у виду да је Бушова администрација у САД секуритизовала комплетну безбедносну политику на питање о тероризму, те да је њен интерес за Балкан, бар према конзервативној интерпретацији, ограничен искључиво на спречавање ширења терористичких мрежа, а затим и имајући у виду очигледну потребу аналитичара да се САД задрже на Балкану, може се закључити да је једини начин да се то присуство осигура – да се перпетуира секуритизовани дискурс о присуству терористичких мрежа.

Сједињене Државе имају велики интерес за присуство на Балкану, а њихов политички утицај је већи него што је то икада био. Примера ради, бугарско министарство спољних послова је недавно објавило да је 35 бугарских општина већ конкретно тражило да се у њима изграде америчке војне базе.³² У Албанији је један неименовани зва-

²⁹ Benjamin Barber, *Jihad vs. McWorld*, Corgi Books (a division of Transworld Publishers, Random House) London, 2003 (prvo izdawe 1995), p. 198.

³⁰ Ibid.

³¹ Vladimir Gligorov, „Balkan end game”, *European Balkan Observer*, vol. 2, no. 3, 2004, p. 3.

³² CSIS Brief, 22 July 2004.

ничник недавно изјавио да ова земља има „два председника владе“, од које их је један изабран на изборима, а други је амбасадор САД у тој земљи.³³ Председник владе Албаније Фатос Нано (Fatos Nano) је, че-стајући Џорџу Бушу млађем (George W. Bush) на реизбору за америчког председника, изјавио је да је „амерички народ у својој мудрости усвојио (Бушову) визионарску, храбру и робустну политику супротстављања претњи од тероризма, са циљем да ослободи свет од овог ужасног зла“, као и да „албански народ остаје постојан у својој подршци политици која доноси слободу народу Ирака, и која чини да свет буде боље место за живљење“.³⁴

Сулејман Тихић, муслимански члан тројног председништва Босне и Херцеговине, изјавио је, у духу који чак превазилази ниво кооперативности присутан код Наноа, да Босна припрема посебну јединицу од 36 људи која ће се бавити деминирањем Ирака после рата, како би на тај начин рефлектовала свој статус као равноправан партнер коалиционих снага.³⁵ Овај напор босанскохерцеговачке владе треба сагледати у светлу чињенице да се у самој Босни, по проценама локалних званичника, данас налази преко милион неексплодираних експлозивних направа заосталих из грађанског рата.³⁶

Бивши председник владе Македоније Хари Костов својевремено је изјавио да би македонска подршка за коалиционе снаге у Ираку и спремност Македоније да појача своје трупе у Ираку на 210 припадника специјалних снага могла бити позитиван корак у правцу решавања македонског спора са Грчком.³⁷ Подједнако је илустративан и став бившег председника владе Србије Зорана Живковића, који је у августу 2003. године изјавио да би Србија могла понудити 1000 војника за успостављање мира у Ираку.³⁸ Недељу дана касније Живковић је изјавио да је импресивно замислити војску земље која је до јуче била оптужена за ратне злочине како постаје чувар мира у кризним жариштима широм света.³⁹

Из свега наведеног јасно се види напор земаља Балкана да се, кроз некритичку подршку америчком нападу на Ирак као методу борбе против тероризма, легитимизују као равноправни партнери у „рату против терора“.⁴⁰ На Балкану се зато може очекивати пасивна политика подражавања америчког ратујућег модела одбране од тероризма, а независна анализа и процена примерености таквог обрачуна са тероризмом ће, највероватније, и даље обитавати искључиво у академским расправама које ће наставити да буду предмет политичких притисака.

³³ Видети Emilian Kavalski, loc. cit, p.119.

³⁴ Fatos Nano, "A Salute to the Brave American Spirit", *Boston Globe*, 9 February 2003.

³⁵ *DefenseNews*, "Bosnia to Send Troops to Iraq in 2005", 18 November 2004.

³⁶ Emilian Kavalski, loc. cit, p.119.

³⁷ *Macedonian Information Agency*, 8 October 2004.

³⁸ *RFE/RL Newslines*, vol. 7, no. 148, 6 August 2003.

³⁹ *RFE/RL Balkan Report*, vol. 7, no. 26, 15 August 2003.

⁴⁰ Emilian Kavalski, loc. cit, p. 121.

Друго питање у вези са импликацијама антитерористичке стратегије САД за Балкан је у вези с тим шта ће САД урадити у области борбе против тероризма што већ нису учиниле, а што би онда, према описаном моделу, земље Балкана можда могле одлучити да копирају. Постоје две основне области даљих реформи у сфери „меке“ безбедности које су назначене у скорашњој дебати у америчком Конгресу, а које су разрађене у утицајним истраживачким корпорацијама у САД.

(а) Проширивање и либерално тумачење постојећих ингеренција безбедносних агенција

Још у првом мандату Џорџа Буша, 20. маја 2003, у сведочењу о антитерористичкој обавештајној организацији пред америчким конгресом, Пол Розенцвајг (Paul Rosenzweig), представник утицајне конзервативне Херитиџ фондације (The Heritage Foundation), препоручио је члановима Конгреса да, када размишљају о томе где све америчка влада може ићи да би се супротставила тероризму, пођу од тезе да, на минималном нивоу овлашћења, влада може „ићи свуда где може и било који члан друштва“.⁴¹ Другим речима, владиним агентима припада право да се крећу као приватни грађани и да, без додатних рестрикција у смислу представљања као агенти, наступају према другим приватним грађанима, користећи све информације које на тај начин добију у каснијим кривичним поступцима или за друге репресивне мере које се спроводе у широком контексту, „рата против тероризма“.

Реч је, на први поглед, о сасвим интуитивној и легитимној тези, али она је, када се пажљивије размотре њене последице, изузетно опасна и изједначава улогу обавештајних организација према грађанима са оном улогом која је карактерисала најназадније шпијунске групације, попут источнонемачких и бивших совјетских информативних служби. Реч је о томе да у већини уобичајених животних ситуација није ни најмање свеједно да ли је неко агент обавештајне агенције или само грађанин. Та разлика је суштинска за остале грађане у смислу опредељивања како да поступају према агенту. Уколико се она укине, и обавештајним службама се дозволи да залазе у све поре друштва као обични грађани, без додатних рестрикција, ствара се атмосфера несигурности и нарушавања неких грађанских права, јер се на тај начин не само толерише улога агента провокатора, него улога обавештајног агента практично постаје идентична улози агента про-

⁴¹ Paul Rosenzweig, "Anti-Terrorism Investigations and the Fourth Amendment After September 11: Where and When can the Government go to Prevent Terrorist Attacks?", www.heritage.org/Research/HomelandDefense/text052103b.cfm?renderforprint=1, p. 2, страници приступљено 29. марта 2005.

вокатора, она постаје норма. Имајући у виду проблематичност деловања на начин агента провокатора која је већ пословична, овакво њено прихватање, не само као изузетне праксе, него као норме обавештајног рада, врло озбиљно угрожава права грађана и саму суштину политичке демократије у којој је грађанин заштићен од замки које му поставља држава. Чињеница да се описана овлашћења повезују са терористичком претњом није велика утеха, имајући у виду чињеницу да је за употребу таквих овлашћења довољно само се позвати на сумњу у претњу од тероризма, а то је могуће у већини случајева савременог обавештајног рада.

Позивање на тероризам као на секуритизован појам, дакле у драматизованом смислу и на вредносно једнозначно обојен начин, без узимања у обзир различитих тероризама, практично омогућава легитимну примену екстремних мера мешања у приватност грађана, присуство државе у сферама у које она по либерално-демократским начелима уређења демократског друштва не би требало да има приступ.

Обавештајне и друге безбедносне агенције, укључујући тужилаштво и полицију, могу у САД доћи до података о рачунима грађана у банкама, информацијама о телефонском листингу и рачунима, као и документима о употреби кредитних картица. Та листа, како каже Розенцвајг, укључује само три од многих извора информација који се могу користити чак и без судског налога, али уз налог тужиоца. Информације које се налазе у владиним базама података, попут података о хашпењима, уласцима и изласцима из земље и подаци у вези са возачком дозволом, могу се користити чак и без налога тужиоца, самоиницијативно од стране безбедносних агенција.⁴²

Одлуком донетом 1967. године, Врховни суд САД је одредио да уставне гаранције приватности важе само за оне информације за које грађанин може разумно очекивати да остану непознате другима и да, сходно томе, предмет обраде безбедносних агенција може бити све што неки грађанин изнесе у јавност. У пракси, овај став Врховног суда се интерпретира тако да безбедносне агенције могу користити сведока сарадника или агента провокатора који снима разговоре са неким грађанином, јер је тај грађанин, самим разговором, изнео информације у јавност. Затим, агенти могу поставити справу за праћење у нечији аутомобил, јер је кретање аутомобила изложено погледу јавности, па се не може сматрати приватним. Агенти, такође, могу користити хеликоптер за осматрање нечије куће споља, или претраживати нечије ђубре, које је „изнесено у јавност“.⁴³

Одлуком Врховног суда из 1967. године домен не само јавног, него елементарног, интерсубјективног, социјалног живота претворен је

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

у легитиман домен кретања за обавештајне агенције. Та одлука, и њена примена у пракси, показује суштинско неразликовање између јавног и социјалног. Наиме, већина активности грађана у друштву има социјални карактер, и те активности су, на један или други начин, изложене могућем увиду других. Истовремено, чињеница да су активности изложене таквом увиду не лишава друге обавезе да поштују приватност.⁴⁴

Примера ради, грађанин који из банкарског аутомата узима новац са свог рачуна, или извештај о стању на свом рачуну, потенцијално је изложен увиду других, јер то чини на улици, у јавности, а то ипак не даје право другима да увид у податке о стању на рачуну користе у јавности нити да њима на други начин манипулишу, већ се таква злоупотреба кривично санкционише. Слично томе, чињеница да неко ко је болестан добија извештај о свом здравственом стању у јавној установи не даје право службеницима те установе да објављују његов медицински картон, јер је он заштићен као приватна ствар. Стога чињеница да неко нешто чини у социјалном окружењу, „у јавност“ и у физичком смислу, не значи истовремено да је то поступање и јавно по намери или усмерењу. Тако, на пример, одлагање отпада се мора обавити ван дома, а отпад може садржати приватне информације. Зато се не може сматрати да је чињеница да неко мора износити отпад ван свог дома истовремено и легитимизујући фактор за безбедносне агенције да такве информације неограничено користе, ништа више него што пословање преко банкомата легитимизује јавну злоупотребу информације добијених из банкомата на улици.

У САД, истина, постоје посебне рестрикције на употребу информација које поседују банке, компаније које издају кредитне картице и сличне организације, али се закони о приватности, који штите ове информације, односе само на њихову употребу од других приватних лица, а када је реч о активности безбедносних агенција таква заштита не важи.⁴⁵

Наведена ширина овлашћења обавештајних служби у САД већ добија своје рефлексије на Балкану, за сада у домену оправданог пре-

⁴⁴ Социјална димензија људске личности има и далекосежније последице од наведених. Још 1979. године Џон Серл (Јохн Р. Сеарле) објавио је књигу под насловом *Израз и слобода (Експресион анд Меанинг)*, Џамбриџе Университи Пресс, Џамбриџе, 1979), у којој и саму комуникацију, интерсубјективно експресивно „излажење у јавност“ третира као конститутивну за људску слободу, а слобода је уско повезана са приватношћу. Из наведене тезе, широко прихваћене у филозофској литератури и у другим друштвеним наукама, проистиче да израз, комуникација (укључујући и телефонски разговор, поготово када он садржи испровоциране изјаве), као конститутивна активност за личност, не могу подразумевати одрицање од приватности, јер неке изражене информације по својој природи треба да буду третиране као приватне и као такве да буду заштићене. Поменути стандарди су интуитивно присутни у етичком резонувању, у коме постоје норме у погледу тога које информације се смеју, а које не смеју износити у јавност.

⁴⁵ Paul Rosenzweig, loc. cit.

узимања ингеренција обавештајних структура у прикупљању обавештајног материјала, што обавља тзв. „класична полиција“, посебно када је реч о истраживању случајева организованог криминала и тероризма.⁴⁶ С обзиром на раније илустровану тенденцију одлучилаца на Балкану да у својој унутрашњој политици усвајају решења у борби против тероризма која потичу из САД, пре свега из политичких разлога мотивисаних потребом да се земље Балкана прикажу као равноправни учесници у рату против тероризма, нема разлога за сумњу да ће проширивање овлашћења обавештајног апарата у САД имати негативне последице за грађанске слободе и права на Балкану. Опасности од таквог проширивања овлашћења признаје чак и Розенцвајг, који каже: „Сваки нови систем борбе против тероризма који САД развију и примене мора бити изграђен тако да се његове последице могу толерисати у дугорочној перспективи. Рат против терора је јединствен рат, утолико што је то рат чији се крај не назире. Стога се, имајући у виду трајност антитерористичке политике која се развија, не могу оправдати институције са екстремним овлашћењима као хитне мере које ће се примењивати само дотле док се не дође до примирја или мира. (Због трајности рата против терора) политички одлучиоци треба да буду уздржани у својим поступцима, јер ће Американци можда морати дуго да живе са последицама тих поступака.“⁴⁷ Исти закључак се односи на грађане балканских земаља, и иста препорука се, подједнако, односи на политичке одлучиоце у балканском региону.

(б) Консолидација и централизација обавештајног апарата и проширивање мреже агената на терену

Поред проширивања или либералног тумачења постојећих ингеренција безбедносних структура, у САД се може очекивати и консолидација и даља централизација обавештајних агенција. У предавању одржаном 7. јануара 2005. године, у контексту расправе антитерористичке стратегије нове америчке администрације, амерички сенатор из Џорџије (Georgia) и члан Сенатског комитета за обавештајни рад Саксби Чемблис (The Honorable Saxby Chambliss) полази од тезе да су америчке обавештајне агенције током протекле деценије биле неуспешне, пре свега због тога што нису успеле да спрече нападе 11. септембра 2001, али и зато што су „изневериле председника“ дајући му на увид погрешне информације о томе да је Садам Хусеин имао оружје за масовно уништавање, иако се касније испоставило да аме-

⁴⁶ Примера ради, Управа криминалистичке полиције и други огранци „класичне полиције“ унутар МУП-а Србије данас могу шире да користе прислушкивање телефонских разговора, што у демократским земљама представља једно од најстроже ограничених средстава прикупљања обавештајних информација, чак и у случајевима када се не ради о претњама националној безбедности већ о класичном криминалу.

⁴⁷ Paul Rosenzweig, loc. cit, p. 3.

ричка Централна обавештајна агенција (Central Intelligence Agency – CIA) пре рата у Ираку није имала ни једног агента у тој земљи који би могао да верификује да је Хусеин заиста поседовао поменуто је оружје.⁴⁸ Чемблис иде корак даље и оптужује обавештајне агенције да „једва остају на трагу нових претњи безбедности“, у које спадају и терористичке претње из Ирана и Северне Кореје да ће се употребити нуклеарно оружје.⁴⁹

Илустрација чињенице да су Чемблисови ставови, у ствари, и ставови Бушове администрације лежи у Бушевој одлуци, у децембру 2004. године, да спроведе најобухватнију реформу обавештајних структура од доношења *Закона о националној безбедности (National Security Act)*, још 1947. године. Основни циљ реформе је консолидовање и централизовање обавештајног апарата под једним директором – националним директором за обавештајни рад. Реч је о новом организационом решењу, јер национални директор неће у исто време водити ни једну конкретну обавештајну агенцију, за разлику од решења предвиђеног у закону из 1947. године, којим је основана CIA и њеном директору поверено да истовремено буде главни национални службеник за безбедност. Истовремено, Бушова администрација је 2004. године основала и Национални центар за борбу против тероризма, чији је задатак да спроводи стратешко и оперативно планирање заједничких контраобавештајних активности које ће спроводити различите америчке обавештајне службе.

Основна Чемблисова теза јесте да су америчке обавештајне структуре пропустиле да одрже довољан број агената на терену, и да су подлегле фасцинацији технологијом, занемарујући оно што Чемблис сматра највреднијим методом обавештајног рада, то јест „људски приступ обавештајном раду“, а то у његовој терминологији подразумева употребу агената (Human Intelligence — „HUMINT“). Њихова основна предност је способност да процене намере противника, из чега произлази и могућност спречавања великих терористичких акција у будућности. Чемблис је, у својству председавајућег Поткомитета за тероризам и унутрашњу безбедност у Представничком дому америчког конгреса, заједно са чланицом конгреса, Џејн Харман (Jane Harman), јула месеца 2002. године, поднео Конгресу извештај о слабости ма обавештајног рада пре 11. септембра 2001, у коме су била наглашена два основна проблема унутар CIA – недовољан број агената „на улицама“ као резултат „губљења фокуса“ на HUMINT, и превелика зависност од сарадње са страним обавештајним агенцијама.

⁴⁸ TheHonorable Saxby Chambliss, „Intelligence Reform and the Safety of America: Have We Succeeded?“, www.heritage.org/Research/HomelandDefense/wm633.cfm?renderforprint=1, страници приступљено 29. марта 2005.

⁴⁹ Loc. cit, p. 1.

После подношења овог извештаја, CIA је укинула своје интерно упутство, такозвано „Дојчово упутство“ („Deutch guidelines“), које је ступило на снагу 1995. године, а којим је њеним агентима било забрањено да користе новац који потиче од пореских обвезника САД, како би њиме плаћали обавештајне информације појединцима који имају кривични досије или „проблематичну прошлост у било ком смислу“. После 11. септембра 2001. примена овог упутства је у пракси либерализована, али је оно генерално остало на снази. После Чемблисовог извештаја, ЦИА је потпуно укинула Дојчово упутство, омогућавајући агентима да поткупуљују практично било кога да би им дао информације о тероризму.

Укидањем ограничења употребе пореског новца за поткупљивање доушника створена је практично слободна територија за куповину обавештајних оправдања за све врсте репресивних акција по секуритизованом моделу посебне претње од тероризма, што има далекосежне последице за безбедност грађана не само САД, већ читавог света. Наиме, познато је колико су биле критичне обавештајне информације на основу којих је започет рат против Ирака, за које се касније испоставило да су биле погрешне. Имајући у виду оштре критике америчких политичких одлучилаца и аналитичара, упућене обавештајним организацијама, нема препрека за претпоставку да су неке од тих информација биле наручене, односно купљене, а када се таква могућност сагледа у светлу укидања Дојчовог упутства, добија се врло опасна перспектива у којој је могуће у будућности спроводити ратничке офанзиве широм света на основу информација о „терористичкој претњи“ која је купљена од, најблаже речено, неверодостојних извора. Управо то је била суштина Дојчових правила, јер су она уведена у праксу да би спречила такву опасну куповину проблематичних информација.

Тежиште на већем ангажовању агената (HUMINT) и на „већем преузимању обавештајног ризика“ директно води ка агресивнијој обавештајној политици широм света, дакле они додатно секуритизују проблем тероризма на врло конкретном плану, и прете да се преселе у политику свих земаља које стају у ред иза САД као „равноправни партнери“.⁵⁰ Упоредо се одвија и аргументација конзервативних снага у америчкој администрацији да се одржи висок ниво америчког обавештајног буџета, па чак и да се он повећа. Чемблис, који, не треба заборавити, руководи кључним конгресним комитетом за безбедност, отворено каже: „Сасвим је јасно да ми немамо довољно шпијуна на терену и да то за нас треба да буде питање највишег степена приори-

⁵⁰ О „већем преузимању ризика“ видети Saxby Chambliss, ибид. „Стајање у ред“ или „bandwagoning“ је термин који се у међународним односима употребљава управо да значи разврставање политике малих земаља, попут земаља Балкана, према доминантној политици великих земаља и међународних организација.

тета“.⁵¹ Одржавање високог одбрамбеног буџета директно се преводи у додатну обавештајну доминацију над политиком, јер безбедносне структуре, да би оправдале високе буџете, морају имати и повећан обим активности, а оне ће те активности интензивирати управо у земљама у којима је стабилност најкрхкија и институције најфлуидније, попут региона Балкана.

Један од начина да се повећа обим рада обавештајног апарата је и развијање пакета акција за унапред разрађене сценарије терористичких напада, што је теза коју у конзервативним круговима америчке политичке јавности директно заговарају Џеј Карафано (Jay Carafano) и Дејвид Хејмен (David Heyman).⁵² Ови „пакети“ могу укључити нормирана масовна хапшења одређених делова популације (рецимо, арапске популације или чланова одређених верских или етничких група осумњичених за тероризам), њихово држање у притвору без судског поступка (попут праксе која се годинама примењује према особа осумњиченим за чланство у Ал Каиди у затворима у америчкој бази Гвантанамо (Guantanamo) на Куби). Они могу укључити посебно либералну интерпретацију судских процесних одлука, попут помену-те одлуке америчког Врховног суда из 1967. године о границама приватности грађана у односу на безбедносне агенције, али и најаву неких посебних мера извршне администрације као одговор на секуритизовану перцепцију кризе безбедности која би проишлаго из евентуалних већих терористичких напада у будућности. Такође, имајући у виду скорашње искуство у реаговању Бушове администрације на терористичке нападе, није без основа и претпоставка да би такви „пакети одговора“ могли укључивати и рат као средство одмазде против земаља за које се сматра да су „гангстерске државе“ у смислу у коме их је помињао још Френклин Рузвелт, а који се одржава и у савременом дискурсу о појединим државама, попут Сирије или Ирана.

Тврди ставови према тероризму као секуритизованом појму нису, међутим, карактеристични само за конзервативну америчку администрацију, већ те ставове перпетуира и наводно либерална опозиција. Либерални политички кругови у САД више се баве регионом Балкана, и занимљиво је да је њихов став у погледу безбедносних проблема Косова у вези са тероризмом и даље обележен фиксацијом на тезу о кривници Београда за рат 1999. године, уз готово потпуно занемаривање потенцијала Косова да, у случају независности, буде генератор тероризма у региону. У тексту либералног америчког Института за мир (United States Institute of Peace – USIP), објављеном 2. јуна 2004. године, а у вези са терористичким насиљем против Срба 12. марта те године на Косову, каже се: „Власти у Београду су (током нереда) показале

⁵¹ Saxby Chambliss, loc. cit, p. 2.

⁵² Jay Carafano & David Heyman, DHS 2.0: Rethinking the Department of Homeland Security, Special report #02, www.heritage.org/Research/HomelandDefense/sr02.cfm, 13 December 2004.

узддржљивост, али су поступале провокативно на друге начине. Скупштина Србије је објавила да је Косово неодвојиви део Србије, српске власти подржавају паралелне структуре на Косову, а националистички говор председника владе, Коштунице, приликом његове инаугурације, иритирао је Албанце. Постоји разлог за забринутост да, ако се овакве активности наставе, и ако ултранационалистички радикали наставе да драстично добијају на популарности у Србији, што се очекује у председничким изборима 13. јуна 2004, власти у Београду неће бити у стању да и убудуће поступају уздржано као што су то чиниле у марту⁵³. Наведени ставови, када се сагледају у светлу секуритизације појма тероризма описаног кроз развој америчке антитерористичке политике, изгледају готово невероватни. У њима се потпуно прећуткује сам садржај проблема поводом којег је текст и објављен, а то су дешавања 12. марта, када су српски цивили протеривани класичним терористичким акцијама и масовним насиљем, а нагласак се ставља не на починиоце терористичких акција, него на Београд, који на те акције није одговорио (нити је, реално посматрано, могао да одговори, с обзиром на чињеницу да је Косово под доминацијом међународних трупа, а не српских безбедносних снага). Износе се и погрешне процене о резултатима председничких избора 13. јуна 2004, на којима није победио представник Српске радикалне странке, а успут се такође, практично без новијих аргумената и на основу наслеђених стереотипа из времена Милошевићеве владе, са велике просторне дистанце, без икакве квалификације та странка једноставно одређује као „ултранационалистичка“. Укратко, ставови које либералне структуре у САД износе о Балкану, а пре свега о Косову, као једином делу Балкана у коме реално постоји опасност од раста тероризма, показују идеолошку закривљеност и озбиљну једностраност.

Анализа актуелног политичког дискурса о тероризму и о безбедности на Балкану у САД показује изузетно опасну, селективну свест о тероризму. Ти ставови у најмању руку заслужују упозорење које је изрекао Имануел Волерстин, а које је поменуто у овом тексту. У смислу генеративног утицаја на међународни консензус у погледу борбе против тероризма они имају разорну улогу, јер својом контрадикторном моралном логиком руше моралне претпоставке за оправданост антитерористичке стратегије какву је до сада усвајала конзервативна америчка администрација под председничким руководством Џорџа Буша.

Последице ове политике за Балкан биће исто толико лоше као и за остали део света. Повећавање степена дискреционих овлашћења обавештајних агенција биће највероватније рефлектовано у еквивалентност повећавању ингеренција репресивних служби и на Балкану,

⁵³ *USI Peace Briefing*, „Kosovo and Serbia: Still in Need of a Plan“, 2 June 2004, www.usip.org/newsmedia/releases/2004/0602_nbkosovo.html, p. 1.

по принципу „bandwagoning“, а проистичећи терористички инциденти, који ће, вероватно, бити испровоцирани немогућношћу легитимног супротстављања америчкој политици у међународним институцијама, додатно ће угрозити „како меку“, тако и такозвану хуману безбедност грађана. Зато се у току развијања даље антитерористичке политике актуелне америчке администрације могу очекивати додатна заштравања на међународној сцени и додатна фрагментација легитимационе основе за заједнички наступ против терористичке претње, која проистиче управо из секуритизације појма тероризма и одговарајуће унутрашње квазилегитимизације примене екстремних мера у борби против њега.

Непримереност оваквих заштравања посебно је наглашена новим подацима у вези са сумњама да су напади 11. септембра 2001, који означавају почетак „рата против терора“, у свим његовим контроверзним димензијама, резултат не само „слома обавештајног рада у САД“, како гласи званична верзија у кабинету америчког председника и у Конгресу већ, како тврде многи аналитичари и новинари, праве „директиве“ која је важила у време администрација Регана, Буша старијег и Клинтона, да се обавештајно „не дирају Саудијци“. То је довело до тога да америчке обавештајне службе игноришу знатан број података који су указивали на припрему напада на територији САД. То је, међутим, тема за једну од наредних анализа.⁵⁴

Литература:

1. Abramowitz Morton & Hurlburt Heather, “Can the EU hack the Balkans”, *Foreign Affairs*, vol. 81, no. 5, 2002, pp. 2–7.
2. Barber Benjamin, *Jihad vs. McWorld*, Corgi Books (a division of Transworlds Publishers, Random House) London, 2003.
3. Best Geoffrey, *War and Law Since 1945*, Clarendon Press, Oxford, 2002.
4. Butler Desmond O. & Wadhams Nick, “Two on Oil-for-Food Probe Resign,” *Associated Press*, 21 April 2005.
5. Carafano Jay & Heyman David, DHS 2.0: Rethinking the Department of Homeland Security, Special report #02, 13 December 2004, Internet, www.heritage.org/Research/HomelandDefense/sr02.cfm.
6. Chambliss Saxby, “Intelligence Reform and the Safety of America: Have We Succeeded?”, Internet, 29/03/2005, <http://www.heritage.org/Research/HomelandDefense/wm633.cfm?renderforprint=1>.
7. Chomsky Noam, *Rogue States: The Rule of Force in World Affairs*, Pluto Press, London, 2000.
8. *CSIS Brief*, 22 July 2004.
9. *DefenseNews*, “Bosnia to Send Troops to Iraq in 2005”, 18 November 2004.
10. Falk Richard, *The Great Terror War*, Arris Books, Gloucestershire, UK, 2003.
11. Фатић Александар & Поповић Милан, „NATO expansion and Balkan testing

⁵⁴ Видети Loretta Napoleoni, loc. cit., pp. 3–10.

- grounds", *Peace and Security*, Vienna, vol. XXXI, Септембер 1999, pp. 36–42.
12. Фатић Александар, „Шта је тероризам“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, LXXVI, бр. 9, 2004, стр. 339–345.
 13. Gardiner Nile, “The Volcker Investigation into the U.N. Oil-for-Food Scandal: Why It Lacks Credibility,” 1 February, 2005, Heritage Foundation *Backgrounder* No. 1819.
 14. Gardiner Nile, “Time for Paul Volcker To Resign”, Web Memo #729, 21 April 2005, <http://www.heritage.org/Research/InternationalOrganizations/wm729.cfm>.
 15. Глигоров Владимир, „*Balkan end game*“, *European Balkan Observer*, вол. 2, но. 3, 2004.
 16. Honderich Ted, *After the Terror*, Expanded & revised edition, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2003.
 17. Independent Inquiry Committee into the United Nations Oilfor-Food Program, *First Interim Report*, 3 February, 2005, Internet, <http://www.iic-offp.org/documents/InterimReportFeb2005.pdf>.
 18. Independent Inquiry Committee into the United Nations Oil-for-Food Program, *Second Interim Report*, 29 March, 2005, Internet, <http://www.iic-offp.org/documents/InterimReportMar2005.pdf>.
 19. Jones Eric, “Debating the transatlantic relationship: rhetoric and reality”, *International Affairs*, vol. 80, no. 4, 2004, pp. 525–612.
 20. Kavalski Emilian, “The Balkans after Iraq ... Iraq after the Balkans. Who’s Next?, in *Perspectives on European Politics and Society*, vol. 6, no. 1, 2005, pp. 103–127.
 21. Kegley Charles W. i Wittkopf Eugene R., *Светска политика: тренд и трансформација*, приредио Предраг Симић, Центар за студије југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија Министарства спољних послова Србије и Црне Горе, Београд, 2004.
 22. Nano Fatos, „A Salute to the Brave American Spirit”, *Boston Globe*, 9 February - 2003.
 23. Napoleoni Loretta, *Modern Jihad: Tracing the Dollars Behind the Terror Networks*, Pluto Press, London, 2003.
 24. Petrova Margarita H., “The end of the cold war: a battle or bridging ground between rationalist and ideational approaches in International Relations?”, *European Journal of International Relations*, vol. 9, no. 1, 2003.
 25. Phillips James, “Squeeze Out Syria to Build a Free Lebanon”, Executive Memorandum #966, 28 March 2005, www.heritage.org/Research/Middle East/em966.cfm.
 26. Поповић Милан, *Жаргон периферије*, Montenegropublic, Подгорица, 1994.
 27. Поповић Милан, *Политички апартхејд: балканска постмодерна 3*, Монитор, Подгорица, 1997.
 28. Поповић Милан, *После хладног рата: балканска постмодерна 2*, Барски летопис, Бар, 1996.
 29. *RFE/RL Balkan Report*, vol. 7, no. 26, 15 August 2003.
 30. *RFE/RL Newslines*, vol. 7, no. 148, 6 August 2003.
 31. Rogers L., “Making a democratic government effective in crisis”, *Proceedings of the Academy of Political Science*, vol. 19, no. 3, 1941.
 32. Rosenzweig Paul, “Anti-Terrorism Investigations and the Fourth Amendment After September 11: Where and When can the Government go to Prevent Terrorist Attacks?”, Internet, 29/03/2005, <http://www.heritage.org/Research/HomelandDefense/text052103b.cfm?renderforprint=1>.

33. Searle John R., *Expression and Meaning*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.
34. Shepardson Whitney, „The United States as an arsenal of democracy”, *Proceedings of the Academy of Political Science*, vol 19, no. 3, 1941.
35. *USIPeace Briefing*, „Kosovo and Serbia: Still in Need of a Plan”, 2 June 2004, http://www.usip.org.newsmedia/releases/2004/0602_nbkosovo.html.